

УДК 37.013.78:316.612:061.3(063)(4Укр)

Троїцька О. М.

ДІАЛОГІЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ В АНТРОПОЛОГО-ОСВІТНІЙ РЕФЛЕКСІЇ “УКРАЇНСЬКОГО СОКРАТА”

У статті доводиться значимість філософсько-антропологічної думки для модернізації сучасного культурно-освітнього процесу та розкривається цей ресурс на прикладі роздумів Г. Сковороди про діалогізацію освіти і культури. Вагомий внесок мислителя полягає в обґрунтуванні ідей духовного піднесення людини за допомогою діалогу, який слід розгорнути навколо універсалій: діалогічність, саморозвиток людини від пізнання себе до пізнання світу і вищих цінностей, людиномірність, природо-й-культуровідповідність, етико-гуманістична і майєвтична спрямованість діалогу.

Ключові слова: аксіологія, діалогічність, діалог, культуровідповідність, культурно-освітній простір, людиномірність, майєвтика, природовідповідність, універсалія, філософська антропологія.

Відтворення в цілях, змісті, організаційно-управлінських умовах і технологіях освітнього процесу повноцінного образу Homo educandus потребує значних людинознавчих обґрунтувань природи, сутності, характеру і властивостей людини. Останнім часом суттєво зростає роль особистісних підходів до навчання і виховання, в яких права та інтереси учня і спрямованість на його всебічний і гармонійний розвиток, займають гідне місце. На думку багатьох дослідників, антропологічний поворот у науці, освіті бере початок у 20-ті роки ХХ століття, коли на засадах неklasичної філософії формувалися гуманістично і гуманітарно орієнтовані стратегії навчання і виховання людини, які базувалися на урахуванні сутнісних властивостей людини та з опорою на ці властивості. У межах філософії антрополого-педагогічний напрям представлено достатньо широко (О. Больнов, Б. Бім-Бад, Й. Дерболав, Б. Мещеряков, Г. Ноль, Г. Рот, М. Холодна та ін.).

Разом з тим, останнім часом у постмодерністському дискурсі все частіше з'являються думки про недосконалість філософсько-антропологічної методології як засади європейської свідомості [1]. Проте, сучасні зарубіжні й вітчизняні дослідники філософії освіти переконливо стверджують, що сучасне знання про освіту людини має бути контекстуальним і ціннісно залежним (В. Андрущенко, К. Бек, Б. Гершунський, І. Предборська та ін.). Отже, на рівні проліферації підходів слід знаходити в людині, яка навчається, ресурси, можливості людяності та розвивати її до найвищих ступенів досконалості.

Мета статті. У межах зазначеної нами проблеми потрібно проаналізувати філософсько-антропологічну рефлексію Г. Сковороди й органічно властивий мислителю діалогізм та визначити положення, що постають компонентами філософського збагачення процесу побудови культурно-освітнього простору.

Аналіз досліджень свідчить, по-перше, що антропологічна традиція навчання й виховання саме в сучасному її прочитанні склалася не тільки в західній філософії саме на початку ХХ століття, а була набагато раніше виразно представлена в українській антропологічній філософії, зокрема в кордоцентризмі (Г. Сковорода, П. Юркевич, М. Гоголь, І. Франко та ін.). Причому, у минулому столітті поряд з антропологічним напрямом у філософії освіти значного впливу на педагогіку набуває діалогічний напрям (М. Бубер, М. Бахтін, С. Біблер, Ф. Розенцвейг та ін.). Саме діалогічність Г. Сковороди – “українського Сократа” – буде доречною для осмислення світоглядно-антропологічних аспектів сучасної педагогічної теорії і практики, особливо в побудові культурно-освітнього простору

особистості, який сьогодні в філософії ще не досяг належної зацікавленості. У той же час інтеграція діалогу якраз потрібна для культурно-освітнього середовища, яке ми сприймаємо як спеціально організовану систему інститутів, організацій, установ з їхніми програмами, стандартами, що здійснюють процес соціалізації та культурного зростання людини. Однак антропологічний вимір освіти вимагає наповнення культурно-освітнього середовища життєвими смислами та аксіологічними настановами, з одного боку, та інтенціями і прагненнями *Homo educandus*, з другого боку. Тільки у такому випадку можна буде говорити про культурно-освітній простір, який не є можливим без діалогізації.

Парадигма діалогічності в історії української філософії, а саме в філософії Г. Сковороди, ґрунтовно розглядалася вітчизняними дослідниками (А. Єрмоленко, С. Возняк, В. Малахов, В. Табачковський, М. Попович, О. Котовська та ін.), які розкрили значення філософського діалогу як раціоналістичного та екзистенційно-персоналістичного способу формування духовної особистості. Діалог як спосіб пізнання світу, його перебудови людиною або адаптації до світу, а також як спосіб удосконалення особистості у певній мірі застосовується в реалізації гуманістичних стратегій освіти.

Відомо, що майже усі твори Г. Сковороди містять у назві слово “діалог” або його варіанти (бесіда, розглагол, розговор тощо), і діалогом є все життя Г. Сковороди, а головним призначенням його філософії було обґрунтування сутності людини, її пізнання та визначення щастя, що філософ вважає справою нелегкою. Складність пошуку істини підкреслює фрагмент діалогу з праці “Наркіс”: “Друг. А чи можна пізнати людину з однієї її п’яти? Так само, як не бачиш ока свого, окрім останньої його частини, так і вуха, і твого язика, і рук, і ніг своїх ніколи не бачив, ані всіх інших частин цілого твого тіла, окрім останньої частини, що зветься п’ята, хвіст а чи тінь ...Тож хіба можеш сказати, що знаєш самого себе? Ти сам себе згубив. Немає в тебе ані вух, ані ніздрів, ні очей, ні цілого тебе, окрім лише самої тині...Лука. Пощо звеш мене тінню? Друг. Тому що ти загубив єства свого суть, а в тілі своєму спостерігаєш п’яту чи хвіст, проминаючи свою точність, і загубив свою основу” [7, с. 156].

Г. Сковорода, вважаючи людину найскладнішою істотою для пізнання, наполягає на розумінні саме суто глибинних її іпостасей: “Зчаста ми не розуміємо найменших дрібниць. А людина – це є маленький світик, і так важко силу його взнати, як нелегко у всесвітній машині початок віднайти; затвердила наша нечуливість, і узвичаєний смак є причиною нашого убозтва. Розкладай перед сліпим усе, що бажаєш і скільки бажаєш, але все те для нього дурниця. Він може обмацати, а без доторку нічого не втямить...” [7, с. 169].

Отже, природна властивість людини – діалогічність – має бути реалізована в діалозі як процесі пізнання і побудови світу, тому Г. Сковорода на передній план висуває філософський діалог, предметом і метою якого є людина. Ця думка постає принциповою для осмислення процесу становлення сучасного культурно-освітнього простору, оскільки без ціннісного його наповнення, без збагачення відповідями якраз на питання: “У чому полягає суть людини? Смысл її буття?”, культурно-освітнє середовище не поступиться місцем простору, який має бути ціннісно-смысловим та людино – (ви)мірним.

Друге принципове положення щодо філософського діалогу в культурно-освітньому просторі стосується предмету діалогу, який має бути значущим у цьому системному параметрі та бути збагаченим філософією Г. Сковороди. Ґрунтовні вимоги до діалогу, що надані ще Сократом, філософ реінтерпретує дуже вдало, додаючи повсякденних, проте значущих смислів, відмовляючись від пустих розмов і справ. За Сократом діалог має виявляти суперечності життя, починаючи з діалектичних прийомів (розуміння понять, категорій, їхня інтерпретація, інтеграція смислів, ціннісна інтернаціоналізація, рефлексія тощо). Г. Сковорода пропонує починати з пізнання власної природи, “сродньої праці”, шляху до щастя: “Вишупуй всі тайники, випробовуй, прислухайся – оце і є наймудріша й

найлюб'язніша цікавість і найприємніша. (Оця наука найглибша й найновіша ...). Нова бо ніде їй не навчаються. А найдавніша тому, що найпотрібніша. Де ти бачив, або читав, чи чув про якогось щасливця, котрий би не всередині себе носив свій скарб? Не можна знайти поза собою. Істинне щастя всередині нас. Безперервно думай, щоб пізнати себе. І оце-то є молитва, тобто розпалювання думок твоїх до цього" [9, с. 217].

Постійно звертаючись до повсякденності, великий філософ на рівні "букварних" істин розкриває логіку досягнення щастя: "Перший ганок і передухіддя, що веде до пагуби, і сама найперша навичка, ніби буквар, що вчить нас бути супостатами Богові, отака:

А. Входити у неспоріднену статть.

Б. Нести посаду, супротивну природі.

В. Вчитися тому, до чого не зроджений.

Г. Дружити з тими, до яких не є народжений.

Ці-бо доріжки є прямий шлях до нещастя" [8, с. 418].

Кожна homo educandus, прагнучи за допомогою освіти здобувати культурність, намагається реалізувати весь час свою суб'єктність та індивідуальність, водночас рухаючись до віщих смислів: Добра, Істини, Краси. "Український Сократ" найважливішим предметом діалогу бачить Біблію, а головним "неформальним" співрозмовником у діалозі – Бога. У кращих, на нашу думку, традиціях середньовічної екзегетики він говорить про Біблію: "Закон Божий і переказ – речі різні: Закон Божий перебуває вовіки, а людські перекази не скрізь і не завжди. Закон Божий – це райське дерево, а переказ – тїнь. Закон Божий – це плід життя, а переказ – листя. Закон Божий – це Боже в людині серце, а переказ – це смоківничий листок, що часто прикриває ехидну" [4, с. 149].

Третє принципове положення щодо діалогічних атрибутів відноситься до антропологічних вимог до науки, яка має бути "сучасною мовою" людиновимірною, тобто відповідати на запити людей, допомагати їм і, зрозуміло, аксіологічно спрямованою. Цю думку Г. Сковорода висловив у наступний спосіб: "Яка користь із ангельської мови, коли в неї немає доброї думки? Чи є плодом тонка наука, коли недобре серце? Гляньмо, моя пані, на весь рід людський! Тут науки, як на торфиськах киплять та бентежаться. Одначе вони хижіші за птиць, нестриманіші за худобу, злостивіші за звірів, лукавіші за гадів, неспокійніші за риб, невірніші за моря, небезпечніші за африканські пустелі ... Чому так? А тому, що злими народжуються" [3, с. 109].

Четверте. Становлення особистості в культурно-освітньому просторі передбачає неухильний рух піднесення потреб, інтересів, цінностей, який слід починати з пізнання в діалозі світу, що складається з двох натур. Проте значення цих двох натур не є рівнозначним: Бог – це розлитий в універсумі дух, космічний розум, добро і краса. Отже, Бог є невидима натура, іманентна природі, речам, людині, але це не "переходить автоматично в людину", саме тому "справжня людина" повинна перейти межі очевидного, досягти "сокровенного", трансцендентального. У такий спосіб у діалозі відбувається узгодження фундаментальних цінностей, універсальї, ідеалів із життєвим досвідом людини та формується сприйняття світу як ціннісно забарвленого, проблематичного, змінюваного [12].

П'яте. Антропологічне за змістом і методологічним положення про те, що з усіх зовнішніх впливів та множини можливостей поведінки людина обирає лише ті, що відповідають її особистісним програмам, що складені на основі саморефлексії і власного досвіду, потребує створення природо-й-культуровідповідних умов освітнього простору, в якому діалог, а точніше – майевтика як "запропоноване Сократом мистецтво вилучати приховане в людині правильне знання за допомогою умілих наштотвхуючих запитань" [11, с. 253], посідає чільне місце. Мистецтво і майстерність діалогу повною мірою залежить як від досвіду людини, її індивідуального стилю мислення, ціннісних орієнтацій, так і від педагогів, які мають, по-перше,

навчатися разом з учнями, по-друге, сприяти мотивації до навчання [2, с. 68-93].

Г. Сковорода формулює в порадах вчителю людиновимірний імператив: пізнай себе, пізнай людину, знайди в ній людське, а потім у діалозі-майєвтиці розвивай: "... Тепер пізнавай у людині те, що тобі видно не було. Бачачи колос, не бачив його і не знав людини, знаючи її. Але що з'явилось тобі в колосі наостанок, те не було від плоті, але від Бога... Підійми ж від землі думки свої і зрозумій людину в собі, від Бога народжену, а не створену в останній час життя. Побачив ти в колосі новий зріст такий сильний, що для всієї соломи з половиною став він головою й пристанищем. Пізнай же в собі нового Йосифа (значить, приріст), нового пастиря, отця і годувальника нашого. У пшеничній зерні примітив ти легеньку зовнішність, в якій заховалася таємна дійсність невидимого Бога" [7, с. 175–177]. І завершував цю думку в іншому творі вимогою до вчителів, їх освіченості й культури: "Бачите, чия справа вчити про мир? Хай учать ті, котрі пізнали людину, в якій є мир і здоров'я..." [5, с. 364]. У "Книжечці про читання святого письма" він пише: "Що на першому, те ж саме на останньому місці сказати треба, щоб не вибрати нам проводиря із числа тих, котрі є любителями не Духа, а тіньово письмового мороку й вбивчих для нас неймовірних бабських історій" [6, с. 59].

Шосте. У більшості досліджень щодо діалогу він експлікується у двох площинах: методологічно-пізнавальної та етико-практичної (комунікативної). Для Г. Сковороди важливо, що удосконалення будь-якої суттєвої властивості людини не є самодостатнім, і духовний світ, що є основним об'єктом його уваги в досягненні правди та справедливості, щастя й волі не може бути повноцінним без етико-гуманістичної спрямованості: шлях до щастя – у моральному вдосконаленні людини. Отже, буття особистості, за філософом, – це процес створення людиною себе як цілісної, гармонійної особистості.

Сьоме. Діалогічний рух особистості до духовно-практичного зростання філософом розуміється як індивідуальний пошук вищої істини, що уможливить відкритість Богу, людям і служіння їм. Тому мислитель виступав за індивідуалізацію реалізації людиною суб'єктності в будь-якій сфері життя. У кожному зі своїх трактатів, на нашу думку, Г. Сковорода не заперечував значення особистісної свободи людини, але попереджував про перебільшення індивідуалістичних начал, оскільки аморальна, бездуховна людина не стане бачити жодних перепон у задоволенні потреб без надії на вдячність і розумове обмеження: "Невдячна і незадоволена душа – те саме, що хворий шлунок, який не приймає ніякого харчу. Вдячність же – твердість і здоров'я серця, що приймає все на добро й уміцнює. [3, с. 111]. У другому творі він продовжує цю думку: "Справжня порада і добрий помисел є джерелом віради. І навпаки, ніщо більш нещасливо не ранило і не мучило сердечну нашу точку, як темні гадки, сліпі знання й шалючі розуміння" [5, с. 364-365].

В цілому дуже складно оцінювати творчий внесок Г. Сковорода у розвиток світової філософії, адже, завжди існує певна небезпека не помітити те чи те важливе положення. Сучасний же процес навчання і виховання людини вимагає аксіологічної спрямованості, руху до духовно-моральної досконалості. У той же час, як зазначають автори післямови до новітнього філософського словника: "... На філософських факультетах сучасних університетів студенти, у дусі прикрого конформізму, віддають перевагу шляху найменшого спротиву, кидаючись на моднячі і доступні постмодерністські підробки, обмінюючи, подібно нерозумним аборигенам, золото на буси зі скла... У широкому розумінні проект постмодернізму розрахований на сучасного місцевого псевдо інтелектуала, який занадто ледащий, щоб серйозно вникнути у філософські проблеми, і занадто безвільний, щоб розглядати філософію як спосіб трансформації життя... Філософія, яка не покладає на людину жодних обов'язків у плані духовних принципів вимагає від своїх прихильників тільки одного: уміння себе продавати" [10, с. 809].

Вищезазначений контекст стосується, насамперед, діалогізації культурно-освітнього простору людини і, зокрема майбутнього фахівця, який значною мірою не тільки засвоює знання та цінності, а й має можливості апробувати набуті компетенції в освітньому середовищі. Здатності до інтеріорізації цінностей, до інтелектуального розвитку й саморозвитку, реалізація суб'єктності майбутнього фахівця, його духовно-практичне становлення мають бути людиномірними або співмірними, тобто, з одного боку, людина має право реалізовувати свої природні властивості всебічно й гармонійно, а з другого боку, вона має ставитися до світу по-людськи, відповідно до її “культурного коду”. Саме такий спосіб пропонував Г. Сковорода, говорячи про природну сутність людини, про сродню працю і щастя людини.

Висновки. Філософська антропологія, зокрема в рефлексії видатного українського мислителя, є гідним продовженням імплементації ідеї повернення людини к проблемам людини, встановлення синергії між раціональним (науковим) знанням і ціннісно забарвленими життєвим світом і повсякденним досвідом. Без філософського осмислення людиною свого життя, без його трансформації людина залишиться слабкою: вона буде сильно залежати від думки інших, залишиться прагматичною або егоцентричною, щоб не шукати у важкій праці себе саму, а потім – істину і духовність. Цей механізм самовдосконалення, “прописаний” у філософії Г. Сковороди, особливо потрібний *Ното educandus*, яка створює себе, свій образ в світі шляхом входження в світ інтелектуальної, соціальної і духовної культури.

Крім цього, філософська антропологія Г. Сковороди є культуровідповідною і тому за ментальними рисами характеру українських учнів більш впливовою, ніж зарубіжні концепції світорозуміння і самозростання людини. До того ж, той постмодерністський акцент на прагматизм у діях і думках не був властивий українській філософії і тому, на нашу думку, у сучасних викликах часу стане більш доречним у навчанні і вихованні культурної людини.

Філософсько-аксіологічного та морально-духовного наповнення потребує, в першу чергу, культурно-освітній простір особистості, який не може не бути результатом засвоєння соціоприродного простору та екстраполяцією смислів і цінностей особистості на синтез освіти і культури. Саме діалог як спосіб розв'язання суперечностей (пізнавального, комунікативного, духовного) особистісного зростання постає найважливішою стратегією і тактикою інтеграції освіти і культури, реалізації людиною своєї природної властивості – діалогічності. Проте діалогічність за філософією Г. Сковороди не є пусті “бабські” розмови, вони мають центруватися навколо сутності людини, її “сродньої праці”, таємниць душі, які обов'язково приведуть до духовності (“горної республіки”). Цей поступ визнається важливим ще й тому, що він на рівні трансцендентного, на рівні універсалій (загальностей) може і повинен стати платформою єднання людей навколо Добра, Істини, Краси.

Важливим висновком щодо значущості філософських порад Г. Сковороди слід визнати його думку про поширення діалогу на усі сфери життя людини. Сам мислитель (тільки за назвою діалогів) не відділяє різноманітних способів життя від діалогічного вирішення проблем та розв'язання суперечностей в усіх виявах цього життя. Сьогодні такого діалогу не вистачає більш за все культурно-освітньому простору, який мислиться як сукупність уявлень його суб'єктів щодо ресурсів та потенціалу повноцінного і всебічного забезпечення їхніх прагнень, інтенцій з боку культурно-освітнього середовища (система інституцій, організацій, неформальних рухів соціуму), що мусять сприяти гармонійному розвитку *Ното educandus*. Абсолютно принциповим положенням в цьому сенсі постає думка “українського Сократа” про предмет діалогу, який поступово за допомогою майевтики має стати способом конструктивного знаходження консенсусу, злагоди в універсальних для всіх людей принципах життя, що орієнтують на Добро, Істину, Красу і Любов. Причому на ці орієнтири має працювати як інтелектуальне (раціональне) знання, так і емоційне-повсякденне, що

покладає великі людиновимірні обов'язки до науки, до освіти і до світорозуміння людини. Не менш значущим є положення Г. Сковороди, яке потребує особливого таланту від учителів, батьків, науковців та інших учасників діалогу, які беруть на себе сміливість вести діалог і майєвтику, що потребує ретельного методологічного, теоретичного і практичного осмислення та впровадження в культурно-освітній простір.

Література:

1. *Гиренок Ф. И.* Философская антропология / Ф. И. Гиренок // *Философия* : [под ред. А. Ф. Зотова, В. В. Миронова, А. В. Разина]. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический Проект, 2009. – 688 с.
2. *Предборська І. М.* Проблеми зарубіжної філософії освіти: фокус українських рефлексій / І. М. Предборська // *Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів* : [авт. кол. : В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, В. Лутай та ін.] – К. : Педагогічна думка, 2011. – 320 с.
3. *Сковорода Г. С.* Благодарний Еродій / Г. С. Сковорода // *Твори* : у 2 т. – К. : ТОВ “Видавництво “Обереги”, 2005. – Т. 2. – 500 с.
4. *Сковорода Г. С.* Вступні двері до християнської добронравності / Г. С. Сковорода // *Твори* : у 2 т. – К. : ТОВ “Видавництво “Обереги”, 2005. – Т. 1. – 528 с.
5. *Сковорода Г. С.* Кільце. Дружня розмова про душевний мир / Г. С. Сковорода // *Твори* : у 2 т. – К. : ТОВ “Видавництво “Обереги”, 2005. – Т. 1. – 528 с.
6. *Сковорода Г. С.* Книжечка про читання святого письма, названа жінка Лотова / Г. С. Сковорода // *Твори* : у 2 т. – К. : ТОВ “Видавництво “Обереги”, 2005. – Т. 2. – 500 с.
7. *Сковорода Г. С.* Наркис. Розмова про те: пізнай себе / Г. С. Сковорода // *Твори* : у 2 т. – К. : ТОВ “Видавництво “Обереги”, 2005. – Т. 1. – 528 с.
8. *Сковорода Г. С.* Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру / Г. С. Сковорода // *Твори* : у 2 т. – К. : ТОВ “Видавництво “Обереги”, 2005. – Т. 1. – 528 с.
9. *Сковорода Г. С.* Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе / Г. С. Сковорода // *Твори* : у 2 т. – К. : ТОВ “Видавництво “Обереги”, 2005. – Т. 1. – 528 с.
10. *Филиппович А. В.* Послесловие / А. В. Филиппович, В. Н. Семенова ; главный научный редактор и составитель А. А. Грицанов // *Новейший философский словарь. Постмодернизм*. – Мн. : Современный литератор, 2007. – 816 с.
11. *Философский энциклопедический словарь*. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 576 с.
12. *Beck C.* Postmodernism, Pedagogy, and Philosophy of Education / Clive Beck [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://commhum.mccneb.edu/PHILOS/phileduc.htm>.

Троицкая Е. М. Диалогические универсалии в антрополого-образовательной рефлексии “украинского Сократа”.

В статье доказывается значимость философско-антропологической мысли для модернизации современного культурно-образовательного пространства и раскрывается этот ресурс на примере размышлений Г. Сковороды по поводу диалогизации образования и культуры. Весомый вклад мыслителя состоит в обосновании идей духовного возвышения человека с помощью диалога, который следует развернуть вокруг универсалий: диалогичность, саморазвитие человека в движении от познания себя к познанию мира и высших ценностей, человекомерность, природо- и культуросообразность, этико-гуманистическая и майевтическая направленность диалога.

Ключевые слова: аксиология, диалогичность, диалог, культуросообразность, культурно-образовательное пространство, природосообразность, универсалия, философская антропология, человекомерность.

Troitska O. M. Dialogical universals in anthropological-educational reflexion of “Ukrainian Socrates”.

In the article the importance of philosophical-anthropological thought for the modern cultural-educational process is justified and this resource is revealed on the example of G. Skovoroda's thoughts on education and culture dialogization. The significant contribution of the thinker is in grounding the ideas of a man's spiritual rise with the help of dialogue which has to be evolved around the universals: dialogueness, human self-development toward the perception of himself and cognition of the world and high values, human dimension, nature-culture-appropriateness, ethic-humanistic and maieutics direction of dialogue.

Keywords: axiology, dialogueness, dialogue, culture-appropriateness, cultural-educational space, human dimension, maieutics, nature-appropriateness, philosophical anthropology, universal.